

ПРЕДТЕЧА НОВОЇ ЗОРІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

(В.О.Сухомлинський і національна школа)

Олександр Любар,
професор, проректор;

Дмитро Федоренко,
канд. пед. наук, доцент
(Криворізький державний педінститут)

Теоретична, літературно-педагогічна творчість і практична діяльність видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського увійшли до історії вітчизняної педагогічної думки помітною сторінкою. Його педагогічні, методичні, публіцистичні і літературні твори та вчительський досвід значно вплинули на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками.

Його спадщина вивчається в провідних університетах і педагогічних інститутах Європи, окремі статті й уривки фундаментальних праць друкуються в педа-

гогічних журналах Польщі, Німеччини, Чехії, Словаччини, Румунії, Австрії, Іспанії, Фінляндії, Китаї, Японії та інших держав, увійшли до хрестоматій з педагогіки в різних країнах світу.

Слід відзначити, що педагогічні погляди В.Сухомлинського сформувалися внаслідок натхненної копіткої вчительської праці (розпочав викладати рідну мову і літературу у Васильківській, потім Зибківській школах Онуфріївського району в 1935 р. і скінчив свій шлях 2 вересня 1970 р. на посаді директора Павлівської середньої школи).

Серед небагатьох педагогів України Василь Олександрович Сухомлинський був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Заслужений учитель України, член-кореспондент кількох педагогічних академій, він лишився вчителем до останнього подиху — помер на порозі школи...

Тож основні праці відомого і визнаного в світі українського педагога увібрали в себе і частку його практичної діяльності, в якій, як зворотний зв'язок, апро-

бувалися його провідні теоретичні висновки як ученого, педагога-експериментатора, вчителя-новатора.

На думку В.Сухомлинського, ідея людяності найперше реалізується через розвиток усіх потенційних інтелектуальних і фізіологічних можливостей особистості. Всебічно розвинена особистість втілює у собі повноту і гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, які визначають моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну досконалість. Педагог наголошував, що, працюючи над втіленням у практику ідеї всебічного розвитку, ніколи не можна досягти однакової межі інтелектуального збагачення, пізнання, духовного удосконалення. Ця нерівність визначається природою дитини, її родинним оточенням, соціальним середовищем. Врешті-решт цю нерівність відчують і самі діти і часто у них, особливо під впливом наслідків навчання, з'являється почуття неповноцінності. Як гуманіст, В.Сухомлинський засуджує діяльність учителів, яка приводить дітей до таких висновків. Кожна людина народжена бути щасливою, вважає педагог, і в цьому їй має допомогти школа. Духовне життя школи і її вихованців не повинно обмежуватися, вичерпуватися самими успіхами в оволодінні навчальною програмою.

Важливою соціально-педагогічною проблемою всебічного розвитку особистості В.Сухомлинський вважає виховання потреб, культури, бажань, що є моральним сенсом шкільного життя. У сучасній школі ця проблема набуває неабиякої ваги через те, що значна частина дітей сповідує низькоморальні потреби та бажання. Це в свою чергу сприяє розбещенню вихованців, якими поповнюється наше суспільство. Запобігти такому злу можна завдяки багатогранному духовному життю школи. Щоб сформувати культуру бажань, необхідно, вважав Сухомлинський, навчити школярів азбуки моральної культури.

У науково-методичній праці «Як виховати справ-

жню людину» йдеться про моральний ідеал, який увібрав у себе найкращі риси менталітету українського народу. В ній розкриваються конкретні принципи, істини, повчання, настанови, рекомендації тощо. Подаються вони у вигляді чотирнадцяти Законів дружби, правил «Десять не можна», «Дев'ять негідних речей» та ін. Тут розкриваються зміст і методика роботи щодо виховання у дітей любові до Батьківщини і громадянства, ставлення до людей, батьків, рідних, близьких і обов'язку перед ними, розуміння життя, добра і зла в ньому, виховання високих моральних якостей і норм поведінки. У цій праці вперше у вітчизняній педагогіці автор глибоко розкриває суть таких понять як людяність, патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність та ін. На конкретних прикладах подається методика утвердження у юних душах почуття совісті, сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя.

Засвоєння дітьми азбуки моральної культури дає їм змогу олюднювати свої вчинки, опанувати духовні цінності свого народу, розуміти мету і сенс життя.

Одна з проблем ідеї всебічного розвитку — підготовка учнівської молоді до праці. Педагога хвилювало те, що діяльність школи оцінювалася кількістю випускників, які вступили до вищих навчальних закладів. За такого підходу до роботи школи в учнів формувалося негативне ставлення до «важкої» праці хлібороба чи робітника. В.Сухомлинський підкреслює, що кожна праця потребує індивідуальних здібностей, таланту, обдаровання, докладання фізичних і духовних зусиль. Той, у кого виховане зверхнє ставлення до праці простого робітника, ніколи не зможе досягти значних успіхів у жодному виді діяльності. Праця, у трактуванні В.Сухомлинського, не просто виконання трудових операцій із затратою певної кількості енергії — це елемент духовного життя. Звідси й закономірність: чим вищий рівень духовного життя дитини, тим більшу радість приносить праця. У ній розкривають-

ся здібності, обдаровання, талант; утверджується почуття людської гідності.

У своїх численних виступах на наукових конференціях і нарадах, на семінарах, педагогічних читаннях і на зустрічах з учительською громадськістю В.Сухомлинський пристрасно і переконливо стверджує думку про трудове виховання учнівської молоді як мірило моральності підростаючого покоління і всього суспільства.

✓ Навчальну діяльність педагог розглядав необхідною умовою формування духовно багатого особистості. Вона (діяльність) має бути активною і творчою. Цьому сприяє спеціальна організація розумової праці на уроках і в позакласний час, залучення учнів до творчої, пошуково-експедиційної роботи тощо. Обстоюючи необхідність вольових зусиль на кожному уроці, емоційного пробудження розуму дитини, інтелектуального натхнення учнів у пошуковій діяльності, Сухомлинський водночас засуджує псевдоноваторські ідеї щодо ефективності навчання, створення «обстановки постійного розумового напруження» на уроці: «Не втратити на уроці жодної хвилини, жодної миті без активної розумової праці, що може бути нерозумнішим у такій тонкій справі, як виховання людини. Така цілеспрямованість у роботі вчителя означає: витиснути з дітей все, що вони можуть дати. Після таких «ефективних» уроків дитина повертається додому стомленою. Вона легко роздратовується і збуджується» (Сухомлинський В.О. Серце відаю дітям // Вибрані твори в 5 т. — Т.3. — К., 1977. — С.199).

Оригінально розглядав В.Сухомлинський проблеми організації навчально-виховного процесу з учнями молодшого шкільного віку. За рік до навчання в Павлівській середній школі 6-річних дітей взяли на облік. Це було потрібно для того, щоб вивчити індивідуальні особливості кожної дитини. Сухомлинський вважав — перш ніж давати знання, треба навчити дітей думати, сприймати, спостерігати. Необхідно добре вивчити

індивідуальні особливості здоров'я майбутнього першокласника. Ці завдання педагог успішно вирішував у «Школі радості» — об'єднанні дошкільнят.

Педагог домагався, щоб у початковій школі навчання було частиною багатого духовного життя, яке б сприяло розвитку дитини, збагачувало її розум. Він категорично засуджує навчання, що зводиться до тренування пам'яті, зубріння, механічного заучування й одноманітності.

У 1 класі він взагалі не визнає «чистих» уроків читання, письма, математики тощо. Так, у праці «Серце відаю дітям» Василь Олександрович ділиться своїм досвідом: «Як тільки діти починали втомлюватися, я переходив до іншого виду роботи. Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання. Ось я бачу, що читання починає втомлювати дітей. Кажу: «Розгорніть, діти, свої альбоми, намалюємо казку, яку ми читаємо». Зникають перші ознаки втоми, в дитячих очах — радісні вогники, одноманітна діяльність змінилася творчістю (Там само. — Т.3. — С.115). Це ж стосується й інших уроків.

Навчання в «зелених класах», складання книжкокартинок про природу, подорожі у природу, проведення уроків мислення, використання і розв'язування задач із «живого» задачника, кімната казки, проведення свят Матері, троянд, польових квітів, праця в Саду Матері, написання дітьми оповідань, казок. Ці та інші знахідки педагога сприяють розумовому розвитку дітей, засвоєнню духовних цінностей свого народу.

Особливу увагу Василь Олександрович звертає на специфіку роботи з дітьми із заниженою здатністю до навчання. З ними він радить працювати тонко, делікатно, з індивідуальним підходом, так, щоб вони не відчували себе неповноцінними. Адже то не їхня вина, що вони прийшли до школи кволими, слабкими, з недостатньо розвиненою здатністю до розумової праці. Спостерігаючи за фізичним і розумовим роз-

витком невстигаючих і відстаючих дітей у Павлівській школі, педагог дійшов висновку, що головна причина у 85 відсотків цих учнів — слабкі знання, незадовільна праця на уроках і вдома, поганий стан здоров'я. Отже, таким дітям пропонуються особливий режим навчальної роботи та спеціальні заходи, які зміцнюють організм. Сухомлинський радить учителям не захоплюватися модними прийомами так званих ефективного, оптимістичного, комплексного, прискореного навчання тощо, «в основі яких лежить погляд на голову дитини як на електронний механізм, здатний без кінця засвоювати і засвоювати. Дитина — жива істота, її мозок — найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитися дбайливо і обережно» (Там само. — Т.4. — С.127). Діти з ослабленим здоров'ям найбільше піддаються дидактичній — шкільним неврозам. Постійні збудження на уроках, несправедливе ставлення вчителів чи батьків до навчання прискорюють психічні розлади дитини. Особливо негативно впливає на організм учня несправедлива оцінка вчителя: «Важко уявити щось інше, що більше спотворює душу дитини, ніж емоційна товстошкірість, породжена несправедливістю. Відчуваючи байдуже ставлення до себе, дитина втрачає чутливість до добра і зла. Вона не може зрозуміти, що в людях, які її оточують, добро і що зло. В її серці поселяються підозра, зневіра в людей, а це — найголовніше джерело озлобленості» (Там само. — Т.3. — С.167). На підставі багаторічного досвіду Василь Олександрович робить висновок, що оцінка — найгостріший інструмент. Він дає поради вчителям щодо використання оцінки. Вона має відбивати радість успіху у навчанні і ставиться тільки за позитивні результати; оцінювання знань варто проводити не за одним, а кількома видами роботи учня тощо.

Висока гуманістична позиція В.Сухомлинського виявилася і в його ставленні до сім'ї. Він вважав, що гармонійний, всебічний розвиток можливий лише за умови, коли школа і сім'я будуть діяти односпайно і стануть одностайними у спільній роботі. У багатьох своїх творах педагог показує, як розвиток особистості залежить від культури батька й матері, як пізнаються людські стосунки і суспільне оточення на прикладі батьків.

З огляду на те, що не всі батьки готові виконувати свої батьківські обов'язки, педагог рекомендує створити «батьківські школи». У практиці Павлівської середньої школи діяло сім груп, до яких входили батьки за такими ознаками: батьки-молодожони; батьки дітей дошкільнят; батьки учнів 1—2 класів; 3—4 класів; 5—7 класів; 8—11-их та батьки, діти яких мали відхилення у розумовому і фізичному розвитку. Заняття для батьків проводилися двічі на місяць. До цієї роботи залучалися керівники школи,

вчителі, лікарі; практикувалися виступи батьків, які мали досвід сімейного виховання.

В.Сухомлинський високо цінував роль Батька і Матері, старших у сім'ї, стверджуючи: «Людина в своєму моральному розвитку стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія любові і волі в її духовному світі»; «... батько народжує, виражає, розвиває і продовжує себе в своєму синові й дочці, заливаючи своє духовне начало з духовним началом матері». Така висока оцінка місці матері і батька збігається з народно-педагогічними уявленнями про роль батьків. Розвиваючи культ жінки-Матері, Сухомлинський на практиці розробляє систему роботи з утвердження цього культу в духовному житті дітей.

Успіхові у практичній педагогічній і творчій науково-педагогічній діяльності Сухомлинському сприяло глибоке знання народної педагогіки. Він усвідомив можливості народної педагогічної мудрості у навчанні і вихованні учнівства. У багатьох своїх творах педагог радив учителям, батькам користуватися народною педагогікою, яка століттями діяла в українських родинах. В.Сухомлинський широко використовував казки, оповіді, приказки і прислів'я, пісні, народні традиції й обряди у повсякденній учительській праці, у своїх творах показував їх доцільність у духовному зростанні учнівської молоді. Так, у праці «Серце віддаю дітям» він надає казці таку роль: «Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка — благородне і нічим не замінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки — в глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона — творіння народу» (Там само). Така ж висока оцінка у вихованні дітей дається народній пісні, традиціям тощо.

Педагогічні казки В.Сухомлинського нібито опосередковано, непомітно, проте активно й ефективно виховують у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку найкращі людські почуття широчинності і любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності у взаєминах між юними особистостями.

У творчій спадщині Сухомлинського розглядаються проблеми змісту освіти, мотивів пізнавальної діяльності, методики навчання дітей, контролю і керівництва навчально-виховним процесом, підготовки вчителя та багато інших. Хоча вони і не нові в українській педагогіці, проте педагог бачив у них нові проблеми та підходи до їх вирішення, що є прикладом творчого підходу до теорії і практики виховання.